

**KELAM İLMİ'NİN YENİDEN
İNŞASINDA GELENEĞİN YERİ**

**Fırat Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi**

**“Kelam İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri”
Sempozyumu
13-15 Eylül 2004**

Tertip Kurulu

Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Doç. Dr. Temel YEŞİLYURT-Doç. Dr. Erkan YAR
Doç.Dr. Selim ÖZARSLAN-Doç.Dr. Fikret KARAMAN
Yrd. Doç.Dr. İskender OYMAK-Yrd. Doç.Dr. İsmail ERDOĞAN
Yrd. Doç.Dr. Ahmet BAĞLIOĞLU-Dr. Mehmet ATALAN-Dr. Muhammed ÇAKMAK
Dr.H. Emin SERT-Dr. İhsan SOYSALDI
Mustafa TÜRKGÜLÜ

Sekretarya

Yrd.Doç.Dr.Adem TUTAR

- Bildirilerde yer alan yazıların hakları saklı olup, yazıların tamamı veya bir kısmı kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.
- Bildirilerde yer alan yazıların dil, bilim ve hukuksal açıdan her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DEKANLIĞI
Mühendislik Kampusu
23200/ELAZIĞ**

II. TEBLİĞ

MÜTEKADDİMİN SELEFİYYE VE DÜŞÜNCE YAPISI

Yrd.Doç.Dr.Mehmet BAKTİR*

GİRİŞ

Allah, insanlara çok hatalı davranmaya başladıkları zaman onları hatalardan korumak ve onlara doğruyu göstermek için peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler geldikleri toplumun itikadi ve ameli problemlerini gidermede onlara örnek olmuşlar ve tarafsız bir kaynaktan kendi aralarındaki münasebetleri düzenleyen kaideler getirmişler. İnsanlar sorunları olduğu zaman onun yanına gidiyorlar sorunlarına cevap arıyorlar, Hz. Peygamber de onlara kendisine gelen vahiyle çözüm sunuyor bu vahiyler içerisinde o sorunu çözecek bir bilgi yoksa başka bir vahyin gelmesi bekleniyordu. Ne zaman ki Hz. Peygamber Allah'ın rahmetine kavuştu, insanların danışıp sorunlarına cevap bulacakları kaynak olarak ellerindeki Kur'an ve Hadislerden başka bir şey kalmadı. İnsanlar sorunlarına cevabı artık Kur'an ve Hadislerde aramaya başladılar. Üstelik Hz. Peygamber dönemine nispetle çeşitli nedenlerden dolayı sorunları artmıştı. Bu sorunlara cevap ararken her insan kendi dağarcığına göre onlardan anlamlar çıkarmaya ve sorunlarını gidermeye çalışıyordu. İş böyle olunca ortaya oldukça farklı ve zıt görüşler çıkmaya başladı. İnsanlar hangisine uyacağına bir türlü karar veremez oldular. Bu durumu gören sahabe ve tabiundan ileri gelenler bir faaliyet içerisine girerek insanları bu çelişkili durumdan kurtarmaya çalıştılar. Bunun içinde çeşitli metotlar ve kurallar geliştirmeye başladılar. Geliştirilen bu kurallar alimlerin öncelik verdiği şeylere göre şekillenip ekollerin oluşmasına doğru yol aldı. Bazı alimler nasların anlamına sıkı sıkıya bağlı kalmaya, bazıları onlardan aklın anladığı anlamın doğru olacağına inandığı için onların akılla elde edilebilecek anlamlarına uymaya başladılar. Bu durum hem itikadi alanlarda hem de insan ilişkilerini düzenleyen fıkıh alanında cereyan etmeye devam etti. Özellikle itikadi konularda ortaya çıkan görüşler ki bizi ilgilendiren asıl kesim bu yönü olmaktadır, ve bunları savunanlar farklı önerileri içermekteydi.

Bunlardan bir kısmı itikatla ilgili konularda aklın bir şeyler söyleyebileceğine inanıyorlar ve bu konuda naslarda gelen müteşabih ifadeleri dil kurallarına göre yorumluyor, yoruma müsait olmayanları ise yine dil kuralları-

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

nın müsaade edeceği ve nasların genel anlamlarına ters düşmeyecek şekilde tevیل ediyorlardı. Diğer bir kısmı ise itikatla ilgili alanlarda gelen müteşabih nasların, içeriğini insanların algılamasının mümkün olmamasından dolayı olduğu gibi kabul ediyorlar, bunun dışında yapılacak her şeyin dine ilave olacağına inanıyorlardı.

Sayıdığımız bu ana gurup kendi aralarında farklı guruplara ayrılmışlar, kendi ilkeleri doğrultusunda vardıkları kanaatlere veya önderlerinin ismine göre anılır olmuşlardır. Hz. Ali ile muaviye arasındaki hakem olayına razı olmayanlara Harici, Hz. Ali tarafını tutanlara Şia, Nasların yorumlanmasını kabul edenlere Kelacı, nasları olduğu gibi kabul edenlere de Eseriyye vb isimler verilmiştir. Bu görüş sahipleri mezhepler tarihi kitaplarında belli bir çerçeveden hareketle sınıflandırılmış ve guruplara ayrılmıştır. Bu sıralam iki ana gurup çerçevesinde olmuştur.

Bunlardan birincisi; hidayette olduğu kabul edilen gurup ki buna genel anlamda Ehl-i Sünnet tabiri kullanılmaktadır. Bu gurubda Selef ve halef olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Diğerisi ise dalalette olduğuna inanılan gurup ki Hariciyye, Şia ve Mutezile gibi bölümlere ayrılırlar. Bizim konumuzu ise birinci bölüm olan ve hidayette olanlar olarak değerlendirilen selefiyye olacaktır. Biz bu çalışmamızda selefiyyenin tanımı, bu kavrama kimlerin dahil olduğunu, selefi selef yapan özelliklerin neler olduğunu ve selefin islam düşüncesine yaptığı katkıları imkanlar dahilinde ortaya koymaya çalışacağız.

SELEFİN KELİME ANLAMI

Selef kelimesi سلف fiilinden mastardır. Önce gelenler, yaşça büyük veya makamca ileri gelenler, yapılan hayır işleri, faizsiz borç verme ve görüşleri kendinden sonra taklit edilen kimse, gibi anlamlara gelir.¹

SELEFİN İSTİLAHİ ANLAMI

Selef kelimesi, genel olarak önce gelenler veya evvelkiler anlamının yanında bazı alimler için bir alem olarak iki türlü anlam içerecek şekilde kullanıla gelmiştir. Bu kullanımdaki iki unsur önemli rol oynamaktadır. Bunlardan ilki: Selefin tarih açısından önce gelenler anlamı kastedilerek geçmişteki alimlerin hepsine genel manada selef denilmektedir.² Örneğin bundan dolayı Ebu Hanife (-150) ve ashabı, sahabe ve tabiun selef den sayılır.³

¹ et-Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, **Keşşâf-u Istilâhât-ı Fünûn**, İst. 1984, s. 676, İbn Manzûr, Lisan'ül-Arab **Selef**, maddesi.

² El-Buti, Muhammed Said Ramazan, **es-Selefiyye**, Şam, 1988, s. 9.

³ et-Tehânevî, **el-Keşşâf**, s. 676; Mustafa Hilmi, **Menhecü Ehli'l-Hadis ve's-Sünne**, İskenderiye, 1992, s. 51.

Selef sözünden böyle bir anlam kastedilirse bütün alimler kayıtsız şartsız selef kavramı içine gireceğinden, bu kavramının anlamının sadece alimlerin kendilerinden önce gelen hocalarını ifade etmeye zorlar. Çünkü kavramın özel anlamı, o kavramı bütün alimlere şamil edecek bir anlam yüklemekle ortadan kalkmış olmaktadır. Bu durumda gerek mezhep alimlerinin kendi selefleri gerekse alimlerin kendi hocaları için (سلفنا) şeklin selef kavramını kullanabilirler.⁴

Selef kavramının kullanıldığı bir diğer alan da özel manada selef, belli bir asırda yaşayan, kendine has belli yöntem ve düşünce yapısına sahip olan alimlere verilen adlandırmadır.⁵ Özellikle de bu gurup alimlerin belli çağda yaşamasının yanı sıra bu alimlerin vazgeçmediği ilmi yöntemleri onları özel kılmıştır. Onların belli bir asırda yaşamaları onlara ayrı bir önem kattığı göz ardı edilmez. Ancak nevarki aynı asırda yaşayıp ta selef unvanı verilmeyen alimler de vardır. Onlara bu ismin verilmemesinin nedeni görüş ve tutumlarının farklı olmasıdır. Selef bu alimlerden aynı asırda yaşamış olmakla değil, daha çok teslimiyetçi ve nasları tevil etmedeki çekimser tutumları ile ayrılırlar.⁶

Diğer taraftan aynı asırda yaşamaları onların selef olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesini verebilir. Bu takdirde de belli başlı alimlere selef isminin verilerek onlara alem yapılmasının bir anlamı kalmaz. Özellikle de Mutezile ve onlar gibi düşünen alimler, hariciler, Şiiler vb. sadece aynı asırda yaşamalarından dolayı aynı kavram içinde sayılırsa bir alem olarak kullanma imkanı ortadan kalkar. Dolayısıyla selef kavramı bir alem olarak ele alınacaksa bunun belli özellikleri taşıyan ilim adamlarına tahsis edilmesi gerekir kanaatindeyim. Ancak uygulama bu anlattığımız kadar kesin olmayabilir. Çünkü bazı alimler selef için kimi özellikleri taşımanın yanı sıra muasır olmayı da gerekli görmektedirler.

İslam düşünce tarihinde selef kavramı ilk üç asırda yaşayan alimler için kullanılmıştır.⁷ Bu ilk üç asırdakilerin zikredilmesinin en büyük dayanağı” İnsanların en hayırlısı benim asrım sonra onların peşinden gelenler, sonra

⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Selef Maddesi.

⁵ El-Buti, *es-Selefiyye*, s. 9.

⁶ Bkz. el-Bağdâdi, *el-Fark Bey'el-Fırak*, Ter. Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara, 1991, s. 246,247; Mustafa Hilmi , *es-Selefiyye*, 1991, by. s. 62, 64; Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi*, Konya, 1998, s. 84; H. İbrahim Musulî, *Şu'betü'l-İtikad*, Beyrut, 1991, s. 62.

⁷ El-Buti, *es-Selefiyye*, s. 9; el-Hafni, Dr. Abdü'l-Mümin, *Mevsûatü'l-Fırak ve'l-Cemâa*, s. 245; N.Çağatay, İ.A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1990, s. 191

onların peşinden gelenlerdir.”⁸ mealindeki hadistir. Genel olarak düşünülürse Hz. Peygambere yakın olan nesil elbette dinin kaynağına daha yakın olmuş olur. Bu yakınlık bilgilerin daha doğru bir şekilde alınmasına da yardım edebilir. Bu açıdan bakıldığında selefin tarih açısından da bir avantajı vardır. Onlar dini bilgilere ve onların yorumlarına diğer insanlardan daha yakın sayılırlar.⁹

Selefiye için bir imam yada kurucu tayin etmek oldukça zor görünmektedir. Çünkü selef kavramı ilk üç asırda yaşayan alimlerden belli bir bölümünün genel vasfı olmuştur. Nasıl ki tarih içinde ehli sünnet kavramı mezhep farklılıklarına rağmen belli bir topluluğun genel vasfı olmuşsa selef de ilk üç asırda yaşayan alimlerin böyle bir vasfı olmuştur. Onları kendi çağdaşlarından ayıran, nassın zahirine tutunmak ve nasları akli tahlile tutmamak gibi yöntemi kendilerine şiar edinmeleri gibi özel vasıfları da olmuştur. O halde selef ilk üç asırda yaşayan ve kendilerine özgü yöntemleri olan zihniyetin genel adıdır, şeklinde tanımlanabilir.

Selef alimleri kaynaklarda çeşitli nedenlerden dolayı farklı isimlerle de anılmaktadır. Selef, hadislere verdiği önem ve hadis nakliyle uğraşmalarından dolayı diğer kelimelerden ayıran, “**Ashab-ı Hadis**” diye de zikredilen **Ehlü’l-Hadis**,¹⁰ **Eseriyye** veya **Ehl-i Eser**,¹¹ Allah’ın haberi sıfatlarını tevil etmeyip olduğu gibi kabul ettikleri için **Sıfatiyye** veya **İsbatiyye**,¹² Mutezile vb fırkalardan ayırmak için **Sünni** ve diğer Sünnilerden ayırmak içinde **Ehl-i Sünnet-i Hassa**¹³ isimleriyle anılmaktadır.

Alimlerinden kimlerin selefi olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarına göre selefi olan diğerlerine göre selefi değil, bazı alim-

⁸ Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Câmiu’s-Sahîh**, Tah. Baz Abdülaziz, ts **Şehadet**, 2652, Müslim, Ebü’l-Hüseyin el-Kuşeyri, **es-Sahîh**, Tah. Haşim Ahmed Ömer, ts, **Fedâil**, 212.

⁹ Bkz. El-Buti, **es-Selefiyye**, s. 11.

¹⁰ Bu isim için bkz. Bağdâdi, Ebu Mansur Abdülkahir, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Ter. E. Ruhi Fırlalı, Ankara, 1991, s. 21; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, **el-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ahvâ ve’n-Nihal**, Tah. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, Beyrut, ts. II, 271; Macit, Nadim, **Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu**, Erzurum, 1995, s. 36; Mustafa Hilmi, **es-Selefiyye**, s. 63.

¹¹ İbnü’l-Cevzi, Cemaleddin Ebü’l-Ferec Abdurrahman, **Telbîsü İblis**, Beyrut, ts. s. 16-17; Macit, **Ehl-i Sünnet**, s. 49; Özler, Mevlüt, **İslam Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, İstanbul, 1996, s. 100.

¹² eş-Şehristânî, Ebü’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebu Bekir, **el-Milel ve’n-Nihal**, Muhammed Seyyid Geylani, Beyrut, ts. I, 92; Selefin sıfat ispatı için bkz. Şehristani, **el-Milel**, I, 92; Uludağ, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, s. 34.

¹³ Mustafa Hilmi, **es-Selefiyye**, s. 23; Uludağ, Süleyman, **İslam Düşüncesinin Yapısı**, 1979, İstanbul, s. 35.

ler ise hayatı birkaç devreye ayrılarak selefi olan dönemi bulunduğu savunulur.

İmam-ı Azam'ın Selef akidesine mensup olduğu kabul edilir. Nitekim Akaid risalesinde, müteşabihâtı tevil mevzuunda Selef telakkisine uyararak şöyle der: "Kuran'da zikredildiği gibi Allah'ın el, yüz ve nefis gibi sıfatları vardır. Ancak, bunların keyfiyeti bizce meçhuldür."¹⁴

Bunun yanı sıra Ebu Hanife'nin Mutezileye cevap vermesi ve Fıkıhta reye başvurması, Selef metodundan Kelam metoduna intikalin mümessili olarak vasıflandırılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet kelimasına ilk adımı atan da İmam-ı Azam olmuştur.¹⁵

İbn Kullab el-Basri (v. 240), Harisi el-Muhasibi (-243) selef alimleri olarak kabul edilmelerine rağmen kelamın oluşmasına sebep olan alimler olarak da kabul edilirler.¹⁶ Mutezilenin zuhurundan sonra bu alimler iman meselesini akılla teyit etmek ihtiyacını duymuştur. Onların bu yöne doğru kaymalarının nedeni, yapılan itirazlara aynı yöntemle cevap vermenin daha etkili olacağı inancı olabilir.

Yine, bu yola meyledenlerin başında Eş'ari gelir. Gerçi kendisi Selefi olduğunu ve onun görüşlerini savunduğunu söylese de¹⁷ Selefiyye, Eş'ariyle aynı kanaatte değildir. Selefiyyenin Eş'arilere karşı tutumu böyleyken Eş'arilerin Selefe karşı tutumu ise, Selefın akidesinin en doğru akide olmasına rağmen yetersizdir.¹⁸ Mutezileden ilk ayrıldığı dönemlerde akli metodu kullandığı için mutezileyi eleştirmiş, nakle önem vermiş,¹⁹ daha sonraları akli delillerin gerekliliğine inandığı için yeni yönelimler getirerek kelam metodunu savunmuştur.²⁰

Eş'ari, Ahmed b. Hanbel'in akidesine tabi olduğunu ilan etmesine rağmen

¹⁴ Ebu Hanife, Numan b. Sabit, *Fıkhu'l-Ekber*, Ter. Mustafa Öz, İstanbul, 1992, s. 56; el-Beyâzi, Kemalüddin Ahmed, *İşârâtü'l-Meram Min İbârâtı'l-İmam*, Tah. Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri, İstanbul, 1949, s. 19-23; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 122.

¹⁵ Bkz. Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 289-290; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 57,122.

¹⁶ Şehristâni, *el-Milel*, s. 93; Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 283; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 23; Kılavuz, A. Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul, 1997, s. 265.

¹⁷ el-Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail Ebu Musa, *el-İbâne An Usulü'd-Diyâne*, Medine, 1975, s. 8; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 139.

¹⁸ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 104.

¹⁹ el-Eş'ari, *el-İbâne*, s. 46.

²⁰ Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail Ebu Musa, *el-İstihzan fi Havzi İlmi'l-Kelam*, Beyrut, 1952, s. 88, 89; Altıntaş, Ramazan, *İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003, s. 323.

men onun bazı konularda Selefin yolundan ayrıldığı nakledilir.²¹ Eş'ari, el-İbane'de sıfat-ı haberiyyeyi tevil etmiyorsa da elimizde olmayan eserlerinde tevil ettiği söylenmektedir.²² Eş'ari'nin akidesini nakleden müellifler, Onun Allah'ın kelamını, kelam-ı nefsi ve lâfzî diye ikiye ayırdığını, kelam-ı nefsiyi gayr-ı mahluk, diğerini de mahluk telakki ettiğini naklederler.²³

Eş'ari'den gelen bu çelişkili rivayetler iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Eş'ari, Selef ve Kelamcılar arasında bir mevkide yer alıyordu. Yani, bazı görüşleri Selefle, bazı görüşleri de Kelamcılarla uyuşuyordu. Bu durum ise Eş'ari hakkındaki rivayetleri çeşitlendiriyordu. İkincisi ise, Eş'ari'nin hayatı birkaç döneme ayrılıyor ve her dönemden ayrı ayrı rivayetler geliyordu. Bu dönemler; Mutezili olduğu, sıfatları tevil ettiği ve Selef akidesini savunduğu dönem olmak üzere üçe ayrılıyordu.

Mâtürîdî'nin de Selefle Mutezile arasında, fakat Selefte daha yakın yol tuttuğu nakledilmektedir. Bazı araştırmacılar ise Eş'arileri Selefte daha yakın görmektedirler. Akaidde selefi, fıkhıta zahiri olan, İbn Hazm ehl-i sünnet olarak sadece selefiyyeyi kabul eder. Ehl-i sünnet kelamcılarını ise Mürcie'den sayar, Mürcie fırkalarından selefe en yakın olanı Ebu Hanife'nin mezhebinden olan Matürîdî'lerdir, en uzak olanı ise Eş'ari'lerdir, der.²⁴ Kuran ve Sıfat konusunda Eş'ari'nin selefe daha yakın olduğunu söyleyenler de var.²⁵

İlk İmamiyye grupları selef akidesine tabi oluyorlardı. Nevar ki zaman geçtikçe imamiyye guruplarının akaid görüşlerinde değişiklik meydana gelmiş; bir kısmı selef akidesini muhafaza ederken bazıları teşbihe düşmüş ya da mutezili olmuşlardır.²⁶ Nitekim Zeydiyye'nin kurucusu Zeyd b. Ali (120/740), Vasil b. Ata (- 131/ 748) ders aldığı mutezile görüşüne tabii olduğu, fakat İmamiyye gruplarının imam seçtikleri Muhammed el-Bakır (114/732) büyük kardeşinin fikirlerine katılmadığı ve onu kınadığı nakledilir.²⁷

²¹ Ebu Zehra, Muhammed, Mezhepler Tarihi, Ter. Abdülkadir Şener, İst. Ts, s. 514; İzmirli İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i kelam**, I, 110-113; Topaloğlu, **Kelam İlmi**, s. 139.

²² el-Eş'ari, **el-İbane**, s. 9, 31-39; el-Beyâzi, Kemalüddin Ahmed, **İşârâtü'l-Meram Min İbârâtü'l-İmam**, Tah. Muhammed Zahid b. Hasan el-Kevseri, İstanbul, 1949, s. 188; Topaloğlu, **Kelam İlmi**, s. 139.

²³ eş-Şehristânî, **el-Milel**, I, 96; Topaloğlu, **Kelam İlmi**, s. 141.

²⁴ İbn Hazm, **el-Fasl**, II, 265; Topaloğlu, **Kelam İlmi**, s. 144/ 93.

²⁵ Mustafa Hilmi, **Selefiyye**, s. 32.

²⁶ eş-Şehristânî, **el-Milel**, I, 165; Cürçânî, **Şerhü'l-Mevâkıf**, III, 291; Topaloğlu, **Kelam İlmi**, s. 213.

²⁷ eş-Şehristânî, **el-Milel**, I, 156; Topaloğlu, **Kelam İlmi**, s. 213.

SELEFİN DÜŞÜNCE METODU

Gerek diğer alanların yapısı ve gerekse selefin takip ettiği metodun kısmen farklı olması nedeniyle biz burada daha çok akaid konusunda takip ettiği metodu ele almaya çalışacağız. Diğer bilimlerde takip ettiği metotları da ekleyerek konuyu ele almamız çalışmamızın amacını ve alanını açacağından dolayı burada ele almaya çalışacağımız konu akaid konularında takip ettiği metodu olacaktır.

Genel olarak düşünce yapısı, ilim adamları tarafından geliştirilen ve tüm ilmi çalışmalarında o ilim adamlarına yol gösterdiği gibi sınırlayıcı da olan ön kabullenmeler yumağı olarak tanımlanabilir. Bu kabullenmeler, ilim adamının aldığı eğitim ve sahip olduğu inanç doğrultusunda şekillenebilmelerinin yanında çok kuvvetli yapıları ve tüm düşünceyi ilgilendirdiği için değişmesi oldukça zor hatta imkânsızdır. Bu nedenle ilim adamları kendi düşünce yapılarına uymayan görüşleri reddeder veya onu kendi düşünce yapısına uygun hale getirirler. Nitekim ayetlerin yorumlanması ve hadislerin zayıf görülüp amel edilmemesinin temelinde bu yatar. Bu kadar sert yapısına rağmen, düşünce sistemi olmadan da düşüncenin inşa edilmesi imkânsızdır. Olsa bile bir bütünlük arz etmediği için çabucak yıkılmaya ve terk edilmeye açıktır. Ancak bir sisteme sahip düşünceler kendi içerisinde uyum oluşturduğu için güçlü ve yıkılması zordur. Bu nedenle uzun yıllar ayakta kalan ve taraftar bulan düşünceler mutlaka bir sisteme sahiptirler. Onun için biz bu çalışmamızda selefin düşünce yapısını ele almaya çalışacağız.

Selefin düşünceye önem vermemesi ve nasları esas alması onların düşünce yapısının olamayacağı çağrışımını yapsa da nasları yorumlamadan ve akli istidlallerden kaçınmaya götüren bir sistemin bulunması gerekir. Unutmayalım ki selefin düşünce yapısını oluşturan ana kurallardan biri olan “ayetlerin yorumlarının yapılmamasının gereği” hükmü de bir akli kuraldır. Çünkü bu hükmü bir nassa dayanarak değil bizzat içtihatlarına dayanarak vermektedirler. Böylece dinde ilk akli istidlali onlar yapmış olmakta, kendilerinden sonra gelen ve akli istidlal yaptıkları için tenkit ettikleri hatta zındık saydıkları kelimacılara yol açmış olmaktadır. Onlar bu sınırlamayı yapmasalardı ve böyle bir yol açmasalardı kendinden sonra gelen alimleri en azından eleştirmeleri haklı sayılabilirdi. Ancak onlar bu kapıyı açan ilk alimler olmuşlardır.

Selefin bu tutumunu bilen Eş'ari eleştirilere karşı cevap olarak yazdığı el-İstihzan fi Havzı İlmi'l-Kelam adlı risalesinin sonunda muarızlara şöyle seslenir: “Siz Kelam ehlini dini asıllar mevzuunda konuşmaktan men ederken kendiniz istediğiniz meseleler hakkında konuşuyorsunuz, ne var ki, aciz

kaldığınız zaman konuşmaktan men olunduk diyorsunuz. İşinize gelince sizden öncekileri delilsiz taklit ediyorsunuz, bu nefis arzusundan dolayı başka birisine tahakküm etmekten başka bir şey değildir.²⁸

Bütün bunlar selefin bir düşünce sisteminin var olduğunu ve bu alanda ilk kural koyanların onlar olduğunu göstermeye yeterli olduğu kanaatindeyiz. Selefin prensipleriyle ilgili olarak kaynaklarda; takdis, tasdik, aczi itiraf, sükut, imsak, keff ve marifet ehline teslim diye yedi ilke sıralanır. Bunların temelde toplandığı üç nokta vardır. Bunlar nasları olduğu gibi kabul etmek, onların çok açık olmayanlarını yorumlamaktan sakınmak ve bu tür konuları bilenlere havale etmek.²⁹ Biz de selefin düşünce yapısını bu üç ana başlık altında incelemeye çalışacağız.

NASLARIN ESAS ALINMASI

Selefe göre dini konularda yegane söz sahibi naslardır. Naslarda olmayan bir şeyi hiç kimsenin dine ilave etme imkanı yoktur. Bu naslar da Kuran ve Hz. Peygamberin hadisleridir. Onlara göre Kur'an zaten Allah'ın kitabıdır ve onun hükümleri tartışılmaz. Hz. Peygamberin hadisleri de "O kendi hevasından konuşmaz, onun konuştuğu ancak vahiydir."³⁰ ayetinden dolayı Kur'an gibidir. Selef bu ayete dayanarak Hz. Peygamberin hadislerinin Kur'an ayeti hükmü taşıdığına inanır. Kelam alimleri ise hadislerin bir hüküm koyucu olduğunu kabul etmekle beraber onun itikadi konularda hüküm koyucu olarak değil de izah edici olarak kabul ederler. Selef ise böyle bir ayrıma gitmeden hadisleri genel hüküm koyucu ve açıklayıcı olarak kabul ederek akli içtihatları asla kabul etmez.³¹

Nasların esas alınması selef dahil tüm İslam alimleri tarafından itirazsız kabul edilen bir esastır. Ancak ihtilaf nasların açıkça belirtmediği meselelerde konuya en yakın nasların yorumunda ortaya çıkmaktadır. Bu naslardan hüküm çıkarmada selef de dahil her mezhep kendi koyduğu esaslara göre hareket etmektedir. Çünkü selef de kendilerine göre esaslar tespit etmişler ve bu esaslar çerçevesinde nasları anlamışlar, esaslarına aykırı düşen nasları anlamlandırmama yoluna gitmişlerdir. Bir nassın anlamını yorumlamam ile onun anlamını yorumlama arasında dayanılan esasın insan kuralı olması açısından fark yoktur.

²⁸ el-Eş'ari, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-İstihzan fi Havzı İlmi'l-Kelam*, Beyrut, 1952, 87-89; Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 25.

²⁹ Bkz. Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İlcâmü'l-Avam an İlmi'l-Kelam*, s. 64; İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, I, 98-101; N. Çağatay – İbrahim A. Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 168-171.

³⁰ Necm/53, 3.

³¹ Bkz. Gazzali, *İlcâmü'l-Avâm*, s. 72; Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 139, 235-250.

Kelamcılar ise bu naslara anlam verme yoluna gitmişler. Eğer anlam başka bir nasla sınırlanıyorsa manayı ona göre vermişler sınırlama yoksa dil kurallarına dayanarak naslara aykırı düşmeyecek şekilde anlamlandırmışlardır.³² Ancak hadislerin delil alınması konusunda bazı ölçüler getirmişler, itikadi konularda mütevatir olmayan hadisleri ancak mütevatir nasları açıklayıcı olarak kabul etmişlerdir. Bunu kabul ederken de naslardan çıkarılan genel ilkelere aykırı olmamasına dikkat etmişlerdir.³³ Selef kendi ilkesi gereği nasların yorumundan şiddetle kaçındığı için hadislerin genel ilkelere aykırı olmasından çok hadisin senedine bakmışlar, senedi sağlam olan hadisleri itirazsız kabul etmişlerdir.³⁴ Onların bu konudaki dayanağı, insanlar tarafından oluşturulan ilkeler naslardan da çıkarılsalar bile nasların bizzat açık ifadeleri olmayıp insanların kanaatleriyle çıkardıkları ilkeler olmasıdır. İnsanların çıkardığı yorumlarla naslar asla reddedilemez. Selefe göre nasların zahirinde çatışma görülse bile bu ancak bizim onu anlayamayızdandır. Bu nedenle naslardan dil ve mantık kurallarıyla çıkarılacak esaslarla naslar sınırlanamaz.³⁵ Kelamcılar naslar arasında zahiri anlamları dikkate alındığında bir çelişki ortaya çıkarsa onların olduğu gibi kabullenmenin insan inancında sorular ve çıkmazlar oluşturabileceği gerekçesiyle onların dil kurallarına göre ve nasların yardımıyla oluşturulacak genel kurallara göre yorumlanmasının gereğine inanırlar. Bu nedenle de mütevatir olmayan hadisleri bu genel prensiplere tabi tutarak onların sıhhatinin denetlenmesini isterler. Senette bir sorun gözükme de ihtiva ettiği mananın nasların ruhuna aykırılığı olabilir düşüncesiyle onların mutlak olarak kabul edilemeyeceğini savunurlar.³⁶

NASLARI YORUMLAMADAN KAÇINMAK

Selefe göre ayetlerin manaları açık olanları açıklamaya gerek yoktur. Manası müteşabih olan ayetlerin ise açıklamasının ancak Hz. Peygamber yapabilir. Çünkü bu ayetlerin anlamlarını ancak Allah bilir, ondan bu bilgiyi nakletmeye yetkili de peygamberdir. Eğer Hz. Peygamberden böyle bir izah gelmemişse o ayetlerin açıklamasının yapılmaması gerekir. Zira insanlar bu ayetlerden Allah'ın maksadının ne olduğunu bilemezler. Bilemedikleri şeyi de anlamlandırmaları doğru değildir.³⁷

³² En-Nesefi, Ebü'l-Muin Meymun b. Muhammed, *Tabsiretü'l-Edile*, Tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I, 215,216; Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 231, 232.

³³ Gazzali, *İlcâmü'l-Avâm*, s. 71; Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 234, 246.

³⁴ Senedin dikkate alınması için bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 97, 98.

³⁵ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 77, 80.

³⁶ Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 246.

³⁷ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 77, 86, 94.

Selefin bu tutumu daha çok Allah'ın sıfatları ve kader gibi konularda öne çıkmaktadır.³⁸ İnsanlarla ilgili ayetlerin yorumlarını yapmaktan ve içtihatla bulunmaktan kaçınmamışlardır.³⁹ Belki de bunun nedeni ayetlere konu olan olguların insani konular olması ve onun insanlar tarafından kavranabilmesidir. Bu nedenle Selef sıfatlar konusunda olduğu gibi muhafazakar davranmamış fıkhi konularda içtihatla bulunmuştur. Allah'ın sıfatları ve kader vb. söz konusu olunca onun nasıl ve niceliği konusunda susmayı tercih etmişlerdir. Bu konuda ileri sürdükleri dayanakları ise Allah'ın insanlar tarafından algılanıp bilinmemesidir.⁴⁰ Kader konusunun insan fiilleriyle ilgili olmasına rağmen, Allah'a alakalı olan yönler ihtiva etmesi nedeniyle selef susmayı tercih etmiştir. Aslında kaderin ilahi yönünün araştırılmasını gerekli kılan şey insanların evvelden beri sahip oldukları kader anlayışı ve onun da yüce bir varlık tarafından belirlenmiş olduğu fikridir. Yoksa insanlar kendi fiillerini nasıl yaptıklarını bilmekte ve onun hakkında yorum yapabilmektedir. İş bu fiillerle Allah'ın bağıntısını kurmaya gelince insan algısının ve bilgisinin dışına çıkmaktadır. Selef belki de bu yüzden kader konusunda susmayı tercih etmiştir.

Selef, Maide suresinin üçüncü ayetine (Bugün sizin dininizi tamamladım) dayanarak dinin tamam olduğunu, bunun üzerine bir şey ilave etmenin, akılla ona bir şey eklemenin ikmale aykırı düşeceğini savunarak, naslara yapılacak herhangi bir müdahaleyi kabul etmemektedirler.⁴¹ Hatta itikadi konularda yorum yapanları zındıkla itham ederler. Çünkü onlara göre yorum yapmak naslarda olmayanı söylemek ve naslarda olmayanı söylemek ise dine ilave yapmaktır, dine ilave yapan da zındıktır. Kelamcılara zındık demelerinin nedeni de buraya dayanır.⁴²

Selef, Mutezileye şunu sorar: Akıl vahiyden daha mı üstün? Halbuki akıl birçok şeyde ittifak edemediği açıktır. Nasıl olur da bilinmesi kendisine kapalı olan Allah ve Onun sıfatları konusunda isabet edebilir? Sonra, Allah insanlara akılların emrettiğini mi, yoksa vahyin emrettiğini mi soracak.⁴³

Selefe göre nasların yorumlanmasında şariin maksadı esas olup bu nasların dinleyenleri tarafından anlaşılan anlamların esas olmadığını savu-

³⁸ Eş'ari, *Makâlât*, s. 290.

³⁹ El-Cevzi, İbn Kayyim, *İlâmü'l-Muvaggîn*, Tah. İsamüddin Sababeti, Kahire, 1993, I, 39.

⁴⁰ Bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 80; Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 140.

⁴¹ Uludağ, *İslam Düşüncesi*, s. 39.

⁴² Bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 87.

⁴³ Nasri Nadir, *el-Medhal ile'l-fırak'el-İslamiyye es-Siyasiyye ve'l-Kelamiyye*, 1989, Beyrut, s. 93-95.

nur.⁴⁴ Bunun temeli ise insan dilinin tamamen devre dışı kalması ve insanlar kullandıkları dille ne anlam kastederlerse kastetsinler önemli değil, önemli olan söyleyenin bu ifadeyle neyi kastettiğidir. Bunun doğruluğunun kısmen olduğu kabul edilebilir ancak tamamen kayıtsız olarak söyleyenin kendisine ait olması kabul edilemez. Çünkü söyleyenin genel dil kurallarına uymayarak kavramlara kendine göre anlam yüklemesi konunun yanlış anlaşılmasına neden olabilir. Bu durumda söyleyen yaptığı bu değişiklikten dinleyenin sorumlu olması imkansızdır. Ancak müteşabih denen ifadeler konusunda söyleyenin maksadı önemli olabilir. Çünkü ifade birden çok manaya delalet etmekte ve delalet ettiği manalar o dili kullananlar tarafından bilinmektedir. Bu durumlarda söyleyenin hangi anlamı kastettiği öne çıkar ve söyleyenin maksadı esas olabilir. Söyleyenin maksadının esas olduğu müteşabih ifadelerde söyleyenin konuşması içerisinde maksadını bir şekilde ima etmesi ya da belirlemesi gerekir. Bu belirleme aynı konuşma içerisinde olabileceği gibi konuşma dışındaki her hangi bir yerde uygun biçimde belirlenebilir. Bu yüzden müteşabih ayetlerde Allah'ın maksadının anlaşılması için bir şekilde belirlenmesi gerekir. Bu belirleme aynı ayet içerisinde olabileceği gibi başka ayetlerde de olabilir. Ama hiç belirlemeden bu ifadeler sunulmuşsa Allah'ın maksadı her iki anlamı da içine alıyor demektir. Hem müteşabih hem de kayıtsız ve üstelik dilin gerektirdiği anlamı içine almaz şeklinde bir kabul maksadı ifade etme açısından sakıncalı ve geçersiz bir durumdur. Çünkü Allah bu ifadelerin hangi anlamları taşıyacağını ve insanların bunlardan ne anlayacağını çok iyi bilir. Allah, İnsanlar gibi unutma ve kavrama eksikliği gibi şeylerden dolayı anlamların unutarak ve hata yoluyla kastedilmemesinden ve maksadını aşan söz söyleme durumuna düşmekten münezzektir.

Selef nasların anlamlarının verilmesi konusunda kaçındığı nokta nasların ifadelerinin içerdiği anlamların bilinmemesi yani mahiyetin insan zihninde oluşmamasıdır. Çünkü Allah insanların algıladıklarının ve düşünebildiklerinin dışındadır.⁴⁵ Kavramlar her ne kadar Allah'ın sıfatlarının mahiyetini anlatsa da bu sıfatlar insanların algılama ve düşünmesinin dışındadır. Yani insan zihni anlatılan bu ifadelerle ancak insani vasıfları anlarlar, insanüstü olan Allah'ın vasfını anlayamazlar. Anlayamadıkları şey hakkında yaptıkları her yorum yanlış olabilir. Selef bu ifadelere yükleyecek anlam bulamadığı için ve verilen manalardan tatmin olamadığı için onlara anlam vermekten kaçınmıştır. Çünkü insan kaynaklı kavramlarla insanüstü bir varlığı anlatmak insanın sıfatlarıyla anlatılan insanüstü varlığın sıfatları mahiyet itibarıyla

⁴⁴ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 87.

⁴⁵ Bkz. Makdîsi, Abdullah b. Ahmed Kudame, *Şerhu Lümatü'l-İtikad*, Riyad, 1988, s. 26.

sanki aynıymış izlenimi veriyor ve insan zihni ister istemez bu ikisini birbirine karıştırıyor. Mesela nüzul kavramı insan zihninde cismani varlığın bir yerden bir yere inişini ifade etmek için kullanılır. Bu kavramın anlamının tam olması için inen bir varlık, varlığın bulunduğu bir yer ve bu yerden ayrılıp gittiği başka bir yerin varlığını gerekli kılar. Bu ifade Allah için kullanıldığında insanın aklına bu yerlerin olması gereği gelmektedir. Çünkü insan aklına göre bu yerler olmadan inmenin olması mümkün değildir. Allah indigine göre demek ki onun bulunduğu bir yer vardır sonucu zorunlu olarak insan zihnine gelmektedir. Ancak bu nüzul kavramı Allah'ın inişini de içine alacak kadar geniş olsaydı insanların zihni insani bir inişe kilitlenmeyecek ve bu ikisini birbirine karıştırmayacaktır. Dolayısıyla nüzul kavramının insancıl yapısına ilave yapılması ve Allah'ın inişini de içine alacak kadar genişletilmeli. Bunun olabilmesi içinde Allah'ın inişi hakkında malumat sahibi olmamız gerekir. Bunu da bize ancak ayetler bildirebilir. Selef de böyle düşünmekte ve ayet varsa yoruma müsaade etmekte yoksa onun yorumundan kaçınmaktadır. Kelamcılar ise doğrudan bir ayet olmasa da Kur'an'ın temel ilkeleri çerçevesinde bunların yorumlanabileceğini savunmaktadır. Kur'an'da anlamı kapalı olan ayeti izah edecek başka ayetler yoksa bu ayetin anlamının insanlara bırakıldığını kabul etmektedirler.

Allah'ın algılanamaması ve onun sıfatlarının insan tarafından bilinemesinde Selef haklı olabilir ama insanlara hitap eden bir ayetin anlamının insanlar tarafından bilinmemesinin getireceği bazı sıkıntılar olabilir. Mesela Allah'ın insanlara anlayamayacağı bir dille hitap etmesi doğru olur mu? Bir nassa anlam vermeme o nassın taleplerini anlamama anlamına gelebilir. Üstelik onların anlamlarının insanlar tarafından bilinmemesi gibi bir durum olması da kabul edilemez. Zira bilinmeyen ayetlerin neler olduğunu kim ve ne şekilde tespit edeceği sorununun yanında insanların anlayamayacağı naslardan sorumlu tutulması da ayrı ve ciddi bir sorun oluşturabilir.

Bir nassın yorumunun bilinmeyeceğini söylemek bir nassa dayanıyorsa bu naslar arasında bir çelişki oluşturur. Çünkü bazı nasların anlaşılamayacağını söyleyen nassın anlaşılması olmadığının neyle tespit edeceğiz? Kaldı ki böyle bir nassın varlığından kimse bahsetmemektedir. Bu ancak selef alimleri tarafından bazı naslardan yorumlayarak çıkarılmaktadır. Bu da onların asla iyi görmediği ve bazılarını bununla suçladığı yorum yani tevilden başka bir şey değildir. Yani selef kendisi de naslarda olmadığı halde aklı ile hüküm koymakta nevarki bunu yapmasına rağmen yapılmasının doğru bulmamaktadır.

Nasların yorumlanıp yorumlanamayacağı tartışmaları çerçevesinde her

iki görüşü de savunanların dayanağı, وما يعلم تاويله الا الله و الراسخون فى العلم⁴⁶ ayetidir. Selef, وما يعلم تاويله الا الله in sonunda durur ve ayetin bundan sonraki bölümünü başlangıç kabul eder ve anlam, “Müteşabih ayetin tevilini Allah’tan başka kimse bilemez.” olur. Bu anlama dayanarak da müteşabih ayetleri insanların bilemeyeceğine hükmeder. Kelamcılara göre de; Allah’ın insanlara anlayamayacakları bir dille hitap etmesi, sanki hiç hitap etmeme anlamına gelir. Allah insanlara hitapta bulunduğu göre bu hitap mutlaka insanlar tarafından anlaşılabilir, der ve ayeti okurken, وما يعلم تاويله الا الله da durmaz وما يعلم تاويله الا الله و الراسخون فى العلم kadar okuyarak tümünü bir cümle sayar ve ayetin anlamı “Müteşabihi Allah ve ilimde derinlik sahibi alimlerin başka kimse bilemez.” olur. Kelamcılar buna dayanarak müteşabih ayetleri ilmi derin alimlerin bilebileceğini savunur.

Ayetlerin bir kısmının müteşabih kabul ederek anlamlarının bilinemeyeceğini söylemek, o ayetleri şeklen var olsalar bile hükmen yok sayma anlamına gelir. Çünkü anlamı bilinmeyen veya en azından bilinmeyeceği ileri sürülen ayetlerin anlamlandırılması ve o anlamlarla amel edilmesi imkansız hale gelir. Anlam ifade etmeyen ayetleri, Allah’ın insanlara göndermesi veya onlara böyle hitap etmesi bir anlam ifade etmeyeceği gibi farklı yorumları da beraberinde getirebilir. Zira bu ayetlerle insanların ihtilafa düşüp yanlış yapmaları istenmiş gibi durum ortaya çıkar ki Allah bundan münezzehtir. Bundan başka belki de en önemli hatta en tehlikelisi ise birilerinin ayetlerin bir kısmını müteşabih diye hükmünü yok etme isteği olabilir. Ama bazı alimlerin gerçekten anlamlarını bilmemelerinden dolayı onları yorumlamadan kaçmaları bu saydığımız şeylerin dışındadır. Çünkü insanların anlama yetenekleri her devirde ve her toplumda aynı olması imkansızdır. Dolayısıyla anlaşılması zor olan veya müteşabih olan ayetler toplumlara ve çağlara göre farklılık arz edebilir.

Kısaca toparlayacak olursak selef alimleri müteşabih olarak kabul ettiği ayetlerin yorumundan kaçınmıştır. Ayetlerin yorumlarının yapılmayacağını açıkça belirten bir nas bulunmadığı halde çıkarmış oldukları kendi ilkelerine uymuşlardır. Sadece “kalplerinde eğrilik bulunanların müteşabih ayetlere tabi olurlar.”⁴⁷ genel bir ifadeyi kendi ilkelerine uygun yorumlayarak, çünkü bu ayette açıkça müteşabih ayetleri yorumlamayın denmiyor, onlar böyle yorumluyorlar, nasların yorumundan kaçınmışlardır. Ayrıca hangi ayetlerin müteşabih sayılacağını dair bir nas bulunmadığı halde yine kendi ölçülerine göre ayetleri sınıflamaya tabi tutmuşlardır. Eleştirdikleri diğer alimler gibi

⁴⁶ Âl-i İmrân/3, 7.

⁴⁷ Al-i İmran/3, 7.

nas olmayan konuda kendi içtihatlarıyla hüküm vermişler ve bu kapıyı ilk açanlar olmuşlardır. Ancak selef böyle yapacağına insanların alanını aşan konuları, biz bunları bilemiyoruz, bilmediğimiz konuda bir şey söylemek iyi olmaz diyerek sussa ve başka hükümler vermese idi selefin eleştirilecek bir yönü olmazdı.

Kelamcılar ise zikri geçen ayetteki anlamı nasları kendi hevalarına göre rast gele yorumlama olarak almış ve ayetleri sırf kendi çıkarlarına yorumlamanın karşısında durmuştur. Bunun yolu ise o ayetlere doğru bir anlam takdir etmek ve sırf nefse dayanan yorumlara mahal vermemektir. Zira gelen nassın mutlaka bir anlamı vardır. Bu anlamın ne olduğu ortaya doğru bir şekilde konmazsa, art niyetli insanlar da onu istediği gibi yorumlayabilir. Üstelik manası müteşabih olan ayetler, sırf anlamı bilinmemesi yönüyle değil zıt iki anlamı içeren farklı nasların bulunması nedeniyle de müteşabih olabilir. Mesela insanların kendi fiillerinden sorumlu olduğunu bildiren ayetlere karşı hidayet ve dalaletin Allah'ın elinde olduğunu beyan eden ayetler de bulunması gibi.⁴⁸ Zahirde bu iki ayet birbirine zıt gözükebilir ama onların zıt olmaması gerekir. Selef naslar arasında bağlantı kurmadan zıt anlamlarıyla birlikte kabul etmiş kelamcılar ise bu nasların manaları arasında bağlantıyı kurmuştur.

SUSMAK DÜŞÜNMEMEK VE İŞİ EHLİNE BIRAKMAK

Susmak ve düşünmemek genel itibariyle geniş anlam içeren kavramlardır. Ancak buradaki anlamı müteşabih ayetlerin yorumunda veya algılanması belli bir birikim isteyen dini konularda yetersiz kalan kişilerin hataya düşmemek için kendilerini bu konuda düşünmekten alıkoymasındır. Selef bunu inanç konularında inananların hatalara düşmesini engellemek amacıyla ortaya atmış olsa da beraberinde getireceği olumsuzlukları engellemeye yetmemekte ve insanlarda düşünmeyi devre dışı bırakmasıyla zihinde kurulan nedensellik bağlarını ortadan kaldırdığı için inananların kolayca sapmalarına imkan tanınmaktadır.

Selef naslar dışında hiçbir şeye değer vermediği için insanların zihninde problem oluşturan sorulara cevap bulmayı kale alınacak bir iş olarak görmemektedir. Halbuki insanların zihnindeki bu sorular ve sorunlar insanların kendi istekleriyle ürettikleri sorunlar değildir. Zira hiç kimse kendisine durup dururken bir sorun çıkarmak istemez. Ancak sorun insanlara ya çevresinden veya dış toplumların kültürlerinden gelen kavramların oluşturduğu kargaşadan ortaya çıkabilir. Bireylerin doğrudan kendilerinden kaynaklanmayan sorunlarıyla baş başa bırakmanın adil olmaması bir tarafa kendilerin-

⁴⁸ Ahzab/33, 93; Kehf/18, 29.

den kaynaklansa bile ilim adamlarının bu sorunlara bir çözüm bulma sorumluluğunun olduğu kanaatindeyiz. Bir yanda dine aykırı davranma korkusu bir yandan çevrenin baskısı insanların ruhen ezilmelerine neden olabilir. İnsanları özellikle de samimi olanları bu sıkıntılar üzeceği için onların bu dertten bir an önce kurtarılması her ilim adamının bir görevi olmalı. Ancak selef alimleri buna yardımcı olacak en önemli unsur olan düşünmeye dine zarar gelir korkusuyla engel koymaktadır.

Selef müteşabih konularda tüm insanların susmasını ve düşünmemesini istemektedir. Müteşabih olmayan konularda ise konuyu bilmeyenlerin susmasını ve düşünmemesini istemekte ve onu bir bilen gelinceye kadar düşünmekten de menetmektedir.⁴⁹ Kelamcılar ise susmayı ancak konuyla ilgili hiçbir şeyi bilmeyenlere has kılmakta ancak onları düşünmekten menetmemektedir. Bu nedenle taklidi imandan insanların tahkiki imana geçmelerinin gereğini savunur.⁵⁰ Selef düşünmenin yol açacağı hatalardan korumak için insanların bilgilenmesini engellemekte ve onları cehalete sürüklemektedir. Kelamcılar ise düşe kalka yürünür hesabıyla yanlış da düşünülse doğru amaç edildiği zaman doğruya mutlaka ulaşılır anlayışıyla düşünmeyi teşvik etmektedir.

Selefin düşüncüyü yasaklamasının temeli iki şeye dayanır. Birincisi aşkın varlıkların insani bilgi yollarıyla bilinemeyeceği, diğeri ise düşüncenin yapısının insan kaynaklı olması ve bu kaynaktan kopamamasıdır.⁵¹ Birincisinde selef sadece aşkın varlık hakkında düşünmekten menetmekte insanla alakalı konuları düşünmeyi yasaklamamaktadır. Yani konu Allah ve ahretle ilgili konular olunca onların insan zihnindeki kavramlarla tanımlanma imkanın olmadığını, insanlarla ilgili konular olunca bunun mümkün olduğunu savunur.⁵² İkincisinde selefte göre düşüncenin vahiy kaynaklı temeli olamaz. Çünkü onlara göre bu alanın soyut ve algılanamaz, soyut ve algılanamayan alanın da yorumu insanlar tarafından yapılamaz. İnsanın kendisinden herhangi bir şeyle nasları açıklaması dine ilave olması ve düşünce olan her şeyin de insani temele dayanmasından dolayı selef tarafından kabul edilmez.

Ehl-i Sünnet kelamcıları ise düşüncenin vahiyle gelen naslarla da oluşturulabileceğini düşündükleri için itikadi konularda düşünmeye imkan sağlamışlardır. Yani onlara göre düşüncenin temeli naslar olabilir ve bu düşünceler nas kaynaklı olduğu için dine insanlar tarafından yapılan bir ilave olmaz.

⁴⁹ Gazzali, *İlcâmü'l-Avam*, s. 63, 64.

⁵⁰ Gazzali, *İlcâmü'l-Avam*, s. 88.

⁵¹ Gazzali, *İlcâmü'l-Avam*, s. 71.

⁵² İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 80.

Selefin düşüncüyü nas kaynaklı kabul etmemesi ve özellikle de bazı nasların yorumunu yasaklaması onları doğrudan düşüncenin kötü olmasına ve bunu kullananların kınanmasına götürmüştür. Aslında selefinde yaptığı şey nasları yorumlayarak kendilerine özgü kurallar koymaktan başka bir şey de değildir. Ancak selefin farkı tespit ettiği bu ilkeleri nas gibi kabul edip kesin hükümler ortaya koymasındır. Bu nedenle de selef kendi ilkelerine uymadıkları için kalamcıları zındık saymaktadır. Aslında zındık birilerini zındıklıkla itham etmek boyutları açısından çok büyük bir olay olmasından dolayı kesin naslara dayanması gerekir kanaatindeyiz.

İşi bilene havale etme konusuna gelince genel olarak herkesin kabul ettiği bir ilke olmasına rağmen içeriği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Asıl mesele işe kimlerin ehil olabileceği ve nelere yetkili olabileceği konusudur. Mesela selefe göre ayetlerin müteşabih olanını hiç kimse bilemez, kalamcılar ise ilimde yeterli olan kişilerin bunları anlayabileceğine inanır. İşin ehline bırakılması da bu çerçevede içerisinde şekillenir.

Selefe göre ayetleri tevil edenler yani kalamcılar inanç konularında tevil yaptıkları için ehil değildirler. Çünkü onlara göre tevil yapanlar dine naslarda olmayan unsurlar ilave etmekte ve dinin aslını tahrif etmektedirler. Dinin aslını tahrif edenler dini konularda ehil sayılamazlar. Çünkü işi bilmiyorlar ve insanların inançlarını bozarak onların dünya ve ahretlerine zarar veriyorlar. Dolayısıyla selefe göre işe ehil olanlar selefin müteşabih kabul ettiği ayetleri yorumlamayanlardır.⁵³ İnsanların inançla ilgili sorunlarını giderecekleri ve danışacakları ilim adamları selefin görüşünde olan ve onları takip eden kişiler olacaktır. Böyle bir sınırlama gerçekten iyi düşünülmüş bir sınırlama olsa bile bir nassa dayanmadığı için insani bir sınırlamadır. Ama selef bunun sanki farkında değilmiş gibi davranmaktadır.

Kalamcılar da işin bilenler tarafından yapılmasını ve bilen bilmeyen her insanın önemli konularda konuşmamasından yanadır, ancak onların koyduğu ölçü selefin koyduğu gibi sadece belli görüşlere sahip olanların katılımını sağlayacak izafi bir ölçü değil, her ilim adamının ilim adamı olması için gerekli olan ölçüdür. Bu bilgiye ve tutarlı delillere dayanan her ilim adamı art niyetli olmamak kaydıyla inanç sahasında yetkilidir. Hatta bütün inananlar inançlarını taklitten kurtarıp tahkiki bir seviye ulaştırması gerekir. Bunun anlamı ilim adamları bir yana tüm inananların inançların delillere dayandırılmalı ve bunun gereği olan düşünme ve karar vermede yetkili olmalıdır. Belki bu kadar geniş bir kitlenin inanç konusunda söylendiği gibi detaylı bilgiye ve düşünce yapısına sahip olması fiilen mümkün olmayabilir ama olmak iste-

⁵³ İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, s. 149.

yenlerin önünü kapatmayacağı gibi teşvik de olabilir.

SELEFİ ZİHNİYETİN İSLAM DÜŞÜNCESİNE KATKILARI

Selef, takip ettiği yöntem sayesinde belki de islam düşüncesinin temelini oluşturan nasların toplanıp sonraki nesle aktarılması ve onların özenle korunmasını sağlaması göz önüne alınarak islam düşüncesi için en büyük işi yapmış olurlar. Onları yorumlamamaları ve akli istidlallere gitmemeleri bir eksiklik gibi görünse de islam düşüncesine temel olan kaynakların korunması açısından bakıldığında selefin bu tutumu islam alemi için büyük bir mirastır. Bu nedenle selefin islam düşüncesine katkılarını bu iki nokta etrafında değerlendirmeye çalışacağız.

Selefin naslara sıkı sıkıya sarılmaları ve yoruma tabii tutmamaları, onların günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Selef, gelen nassı anlamasa bile olduğu gibi nakletmiştir. Evzai'den şöyle bir rivayet nakledilir: Mekhul ve Zühriyye, bazı hadislerin anlamı sorulur da, şöyle cevap verir: (امروها كما جاءت) geldiği gibi aktarın). Yine bu konuda Velid b. Müslim'den şöyle rivayet edilmiştir: Malik b. Enes, Elleys b. Said ve Evzai'den bazı hadislerin anlamı sorulur. Onlar da şöyle cevap verirler: (نأسسها كما جاءت بلا كيف) nasıl olduğuna bakmadan geldiği gibi aktarın).⁵⁴

Selefin bu tutumu üzerine Eş'ariler onlara Tevfiyye demişlerdir. Çünkü onlar, çoğu konuları Allah'a havale ediyorlar. Selefîyye ise, buna itiraz ediyor ve şöyle diyor: "Ne olduğu açık olmayan konuları Allah'a havale ediyoruz. Nitekim Razi'ye göre Allah'ın müteşabih ayetlerden zahirini kastetmediği açıkça bellidir."⁵⁵

Bu konuda ki tartışmalar ne olursa olsun, bu naslar nasıl yorumlanırsa yorumlansın eğer naslar olmasaydı onları yorumlayacak, senedini tahlil edecek insanların olması bir şey ifade etmeyecektir. Bütün bu işlevler nakledilen nasların sayesinde olmaktadır. Bu nedenle bize göre nasların bozulmadan diğer nesillere aktarımı selefin yapmış olduğu işlerin içinde en önemlisidir. Nasları yorumlamasalar da farklı yorumlasalar da nasların öncelikle aktarılması onlar üzerinde yapılacak diğer yorumlara da imkan vermiştir. Bu açıdan bakıldığında islam alemi selefe çok şey borçludur.

Selef nasların yorumlanmasını iyi karşılamıyordu. Çünkü onlar için önemli olan insanların ondan ne anladığı değil nasların ne dediği idi. Bu ne-

⁵⁴ İbn Teymiyye, *el-Fetevâ'l-Hameviyye*, Kahire, 1401, s. 24; Musûli, Ebu Bekir Halil İbrahim Ahmed, *Şu'betu'l-Akide beyne Ebu'l-Hasen el-Eş'ari ve Etbauhü*, Beyrut, 1990, s. 65.

⁵⁵ Râzi, Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn, *Esasü't-Takdis*, Beyrut, 1995, s. 67; Musuli, *Şu'betu'l-İman*, s. 68.

denle de sorun olan konularda ne kadar nas varsa ona ulaşmaya çalışıyorlardı. Onların bu uğraşları nasların toplanmasının yanı sıra onların olduğu gibi kalmasını sağlamakta idi. Yorumlanmayan naslar orijinal haliyle, selefin kayıtlayacak yorumu gibi hiçbir ön yargı olmadan diğer düşünürlerin hizmetine sunulmuştur. Zira selef bunları yorumlasa idi sonra gelen alimler bu yorumu göz ardı etmeleri mümkün değildi. Çünkü vahiy ortamına en yakın olmaları nedeniyle nasların geldiği ortamı bilmelerinden dolayı onların hangi manayı kastettiğini de daha iyi bilme imkanları vardı. İnsanların bunu bilmeleri onları belki de şartlandıracak ve sağlıklı düşünmelerine engel olacaktı. Selefin böyle amaçları olmasa bile onların bu tutumları nasların daha sonraki nesle orijinal haliyle aktarılmasına sebep olmuştur.

Ancak selefin sergilediği bu tutumuna sebep olan, müteşabih nasların tevilini yasaklayan piresibini nasların açık anlamından değilde onun yorumundan çıkarması, muhaliflerine ve kendilerinden sonra gelen insanlara bir kapı açmış olmaktadır. Çünkü müteşabih nasların anlaşılıp anlaşılamayacağını tartışan her iki tarafında dayandığı delil aynı ayyettir.⁵⁶ Müteşabih nasların tevilinin yapılabileceğini savunanlar da karşı çıkanlar da bu ayeti kendi sistemlerine göre yorumluyorlar. Bu nedenle her iki tarafında savunduğu görüş kendi piresiplerinin götürdüğü sonuçtur. Selef bu kapıyı açmakla kendinden sonra gelen nesle müteşabihleri yorumlama yolunu açmış olmaktadır.

Selefin insanları müteşabih konusunda düşünmekten menetmesi ve onların bu tür sorunlarda bir bilene danışmayı teşvik etmesi ve bu bilenlerinde selefin görüşüne aykırı olmayan alimler olması, diğer guruplara bu tür davranışları sergileme imkanı vermiştir. Selef bunun yerine nasları yorumlamaktan kaçınsa ve onun yasak olduğuyla uğraşmasa idi daha tutarlı olurdu. Hele bu tür meseleleri bir bilene havale etmesi ve bu bilen de selefi düşünceye aykırı olmayanlardan seçilmesi selefin taraflı davrandığı imajına götürmüştür.

Selefin sadece müteşabih konusunda tevilden kaçınması ve müteşabih naslarında genel itibariyle metafizik alemle ilgili olması bazı ihtimalleri içermektedir. Bunlardan ilki, metafizik alemin insanlar tarafından algılanamaması nedeniyle bu alemle ilgili sıhhatli, herkesi tatmin edecek ve sorunları çözecek net bir görüş ortaya koymanın imkansızlığıdır. Selef, metafizik alemle ilgili insanların ittifak edememeleri ve bu konuların bir kısmının insanlarla doğrudan alakalı olmamaları nedeniyle bilinse veya bilinmese bir etkisinin olmaması nedeniyle haklıdır. Mesela istiva meselesi bunun için

⁵⁶ Âl-i İmran/3, 7.

çok ilgi çekici bir örnektir. Allah'ın arşa istivasının nasıl olduğu insanları ne ilgilendirir. Ancak kader gibi konular insanların bu dünyadaki tavırlarını etkileyeceği için çözülmesi gereken bir konudur. Bu açıdan bakıldığında da selefin görüşü yeterli gelmemektedir. İnsanları çelişkiden ve bu çelişkinin sonuçlarından korumak için bu sorunun çözecek bir görüşün ortaya konması gerekir.

SONUÇ

Selef kavramı üzerinde ittifak sağlanamayan geniş anlamlı ve çok kullanılan bir kelime olması nedeniyle kullanıldığı yerde ne anlam ifade ettiği önemlidir. Genel olarak selef kavramına yüklenen anlam tarihi açı ve düşünce yapısı gibi iki unsur dikkate alınarak yapılmaktadır. Tarihi yönü dikkate alındığında hicri ilk üç asırda yaşayanlar dahil, daha önce yaşamış Mutezili, Harici vb. tüm alimler bu kavramın içine girmektedir. Bu itibarla sadece tarihi açıdan bakıldığında yeterli bir ayırım yapılmış sayılamaz. Görüşleri dikkate alındığında belli görüşleri benimseyen her asırda yaşamış alimlerin tümünü içermesi mümkündür. Bu yönüyle bakıldığında tarihi ayırıma göre daha belirleyici olsa da yeterli bir ayırım yapılmış sayılamaz. Çünkü Ehl-i Sünnet kelimacıları tarafından ittifakla kabul edilen hicri ilk üç asırda yaşamış alimleri içermekle birlikte daha sonra gelen ve kendinin selefi olduğunu savunan alimleri de içine almaktadır. En iyi ayırım bel ki de hem tarihi hem de görüşleri dikkate alarak yapılacak olan ayırımdır. O halde selefi zihniyeti tarihsel dönem değil, ilkeler belirlemektedir. Çünkü bu ayırım kimlerin selefi olduğu ihtilaflı olsa da genel kabul görmüş selefi alimleri içine almaktadır. Biz de çalışmamızda bu son tanımın içine aldığı alimlerin düşünce yapısını ele almaya çalışacağız. Zira bunun dışında kalan ve kendilerini selefi diye adlandıran alimlerin düşünce yapıları, çalışmamıza sığmayacak kadar geniş olmasının yanında içerik olarak da farklılıklar göstermesi nedeniyle çalışmamızın içinde bütünlük arz etmeyeceği kanaati bizde hasıl olmuştur.

Selef alimleri inananların yaşantılarıyla ilgili sorunları dikkate aldıkları ve sorunu giderecek kaynağın Kur'an ve hadisler olması nedeniyle daha çok Kur'an, hadis ve bunlardan hüküm çıkarmaya yarayan fıkıh ilmiyle uğraşmışlardır. İnanç konusunda naslarda bulunan ifadeleri yorum yapmadan inananlara aktarmaya çalışmışlardır. Zira onlara göre inançla ilgili konular insanlar tarafından algılanıp yorumlanacak yapıda değildirler. Bu nedenle selef alimleri inançlarla ilgili konuları naslarda olduğu gibi aktarmayı, naslarda olmayan şeyler sorulduğunda da onlar hakkında susmayı tercih etmişlerdir. Nasların yorumlarından kaçındıkları için, bu nasların yorumunu aktaran hadislerde ve sahabenin anladığı şeyleri aktarmakla uğraşmışlardır.

Onlara göre tefsir, peygamber tarafından yapılan açıklamalar olduğu için tefsir de bir nevi hadis ilmiyle eş anlama geliyordu. Çünkü onlara göre ayetlerin anlamını en iyi bilen Hz. Peygamberdi. Allah'a ibadet konusunda da yine asıl kaynak peygamber olduğu için tasavvuf ilmiyle uğraşmayı ve onların yeni getirdikleri zikir kurallarıyla ilgilenmeyi bidat görüyorlardı. Onlara göre zikir ve ibadetler de peygamberin yaptıkları olduğu için hadis ilminin içinde sayılıyordu. Dolayısıyla ilimlerin tamamı hadis ilmi altında toplanıyor, hadiste ne var ise o kabul ediliyor olmayanlar bidat olarak niteleniyordu. Bunların dışında sadece fıkıh müstakil bir ilim olarak görülüyor ve onun kuralları tespite çalışıyordu. Bu ilmin amacı naslardan hükümler çıkarmak olduğu için naslardan ayrı olması gerekiyordu. Nasları nakletme de onlardan hüküm çıkarmaktan ayrı ve bu hükümler için temel teşkil ettiğinden bu nasları aktarma kurallarının belirlenmesi gerekiyordu. Bu işi yapmayı da hadis ilmi üstleniyordu. Kısacası hadis ve fıkıh olmak üzere iki tane önemli ilim vardı. Diğerler ilimler sonuç itibarıyla bu ilimlere bağlıydı.

Selefin takip ettiği yol nasları nakletmek olduğu için onların yorumlarıyla fazla alakadar olmamışlar hatta onları yorumlamayı zait görmüşlerdir. Onlara göre dini konularda hüküm koyma yetkisi Allah ve onun elçisine aittir. Bu naslar üzerinde yorum yapma ve açıklama yetkisi de nasları insanlara ulaştırmada aracı olan peygambere aittir. Nasların yorumlanması gerekeni peygamber yorumlamıştır, onların yorumlanmayanları ise olduğu gibi kabul edilmelidir. Çünkü nasların yorum yetkisi sadece peygambere aittir. Onların başkaları tarafından yorumlanması, yorumlayanların yetkileri olmadığı için dine ilavedir. Çünkü nakledilen haberlerden başka şeylerin söylenmesi gerekse idi onlar peygamber tarafından söylenirdi. Hz. Peygamber başka bir şeyler söylemediğine ve dinin tamamlandığına dair naslar bulunduğu göre bundan sonra yapılacak yorumlar ve söylenecek sözler dine ilave ve bidattir.

Selef nasların yorumlanmamasını savunurken, fıkhi konuları bunun dışında tutarak kendi prensibine aykırı davranır. Belki bunun nedeni, fıkhi konuların insana ait meseleler olduğu için her yönüyle algılanabilir olmasıdır. Nede olsa metafizik konuları insanın algı alanının dışında kaldığı için onlar hakkında yapacağı yorumda isabet edebilme şansı azalmaktadır.

Selef, müteşabih ayetlerin yorumlanmaması konusundaki bu ilkesinin yanında bir takım ilkeler daha ileri sürer ki, bu ilkelerin hemen hepsi hakkında nas olmamanın veya olupda açık olmayan konularda inananlar hata edebilir endişesiyle düşünmelerini hatta kalplerinden geçirmelerini bile yasaklamaktadır. İnananların karşılaştıkları bu sorunları çözme konusunda da konuyu bilenlere havale edilmesini ilke olarak benimsemiştir. Bu ilke aslında

genel geçer bir ilke olmasına rağmen selefde bir takım değişikliklere uğramıştır. Onlara göre dini bilgiye sahip olmak onları açıklamaya yetkili olmak için yeterli olmayıp bu bilgiye sahip olan kişilerin selefi görüşe sahip olmaları gerekir.

Bütün bu ilkeler, nasların doğrudan işareti olmaksızın dini konularda hüküm koymaya karşı çıkan ve kelamcıları bu nedenle zındık sayan selef tarafından hiçbir nassın açık işareti olmadan konulmuş kurallardır. Yani selef, kendisi naslardan yorumlayarak ilkeler edinirken ve bunları da nass gibi kabul edip kesin hükümler korken, başkalarının nasları yorumlayarak ilkeler koymasına ve bu ilkeler de selefde olduğu gibi kesin hüküm kabul edilmesine rağmen, Mutezilenin Halku'l-Kuran konusunda yaptıkları sayılmazsa, onları zındıklıkla suçlamaktadır. Selefin endişeleri ve onların iyi niyetlerini takdir etmekle beraber, diğer insanların aynı konuda gösterdikleri iyi niyetli çalışmalara da açık olmaları arzu edilebilir. Çünkü selef, ayet ve hadislerin kendilerinden sonraki nesillere aktarımını yapmada olağan üstü gayretlerinin yanı sıra bu nasları anlama ve yorumlamada ilk önce kural koymuşlar ve bu kuralını her ne olursa olsun asla bozmamışlardır. Aslında onların ilkeler koymasına asla karşı durma gibi bir niyetimiz yoktur, zira ilkesiz bir sistem kurmanın ve bu sistemi uzun yıllar yaşatmanın imkânı yoktur. Tutarlı, insanların geneline hitap eden ve onların önünün açan ilkeleri ihtiva etmeyen düşünce sistemleri varlıklarını uzun yıllar koruyamamışlardır. Nitekim selefden sonra gelen âlimler dini konuları farklı üsluplarla yorumlamanın gerektiğini hissetmişler ve yeni ekoller oluşturmuşlardır.

Prof. Dr. A. Bülent BALOĞLU (Başkan)

Mehmet Baktır Bey'e tebliğinden dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi sözü müzakeresi için Sait Bey'e bırakıyorum.

Müzakere I

Doç. Dr. Sait ÖZERVARLI*

Teşekkür ederim Bülent Bey, organizasyon komitesi bir yeni bir de geleceksel dönemden tebliğ koyarak şeklen de olsa sempozyumun başlığına biraz uymaya çalışıyor görünmüşler. Hüseyin Atay hocam da geleneği bilfiil getirerek bir katkıda bulunduğu sempozyuma, o da işin biraz daha fiili tarafı. Mehmet Baktır Bey, Müttekaddimin Selefiyye'nin düşünce yapısıyla ilgili tebliğinde, bilgileri titizlikle toplayarak ve Selefiyye'nin ilkelerini, prensiple-

* İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).